

УДК 342.95:348.328

Вікторія Чорнописька
Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри
цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
Vika_Ch07@ukr.net
ORCID : 0000-0002-3230-5971

ОСОБЛИВОСТІ ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ РЕЛІГІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

<http://doi.org/10.23939/law2022.35.106>

© Чорнописька В., 2022

Здійснено аналіз сучасного обмеження права на свободу світогляду та віросповідання в умовах війни. Відзначено, що право на свободу релігії завжди розглядається у двох аспектах – як внутрішня та зовнішня свобода людини.

Обмеженню підлягає лише зовнішня сторона свободи релігії, однак для з'ясування підстав для обмеження такого права, необхідно звернутись до положень міжнародних договорів. Акцентується на тому, що релігійний чинник за принципом політичної теології дає можливість використати чинник Церкви у процесі побудови в Україні нації-держави, що має фундаментальне значення для формування сильної, демократичної та правової держави, яка вміє захищати національні інтереси і протистояти загрозам національній безпеці. Крім цього, такий підхід дає можливість розглядати православ'я як частину християнської цивілізації, де є місце для католиків, православних і протестантів. Цей неконфліктний, поліконфесійний підхід створює платформу для співпраці в межах західних структур (ЄС, НАТО) держав із домінуванням різних християнських конфесій.

Висновується, що проблема забезпечення свободи релігії в умовах війни особливо актуалізується, оскільки релігійний чинник фактично перетворюється на потужну зброю спрямовану на руйнування духовно-ціннісних основ українського суспільства. Дискримінації в сфері свободи релігії прямо впливають на розвиток релігійних організацій та повсякденне життя їх adeptів.

Ключові слова: право на свободу релігії, реалізація права на свободу релігії, релігійний чинник, свобода релігії, релігійні організації, реалізація, правопорушення, дискримінація.

Постановка проблеми. Проблема реалізації права на свободу релігії є завжди актуальною, яку упродовж усього історичного розвитку людства юриспруденти намагаються вирішити, удосконалюючи інструменти захисту свободи віросповідання та долаючи нові виклики. Початок війни передбачувано змінив стан дотримання права на свободу віросповідання та знову гостро поставив

питання, що пов'язано із масовим порушенням цього права з боку окупантів. Як зауважував німецький філософ К. Шмітт, “релігійна свідомість є глибоко політичною, а політична свідомість – глибоко релігійною”.

У війні Росії проти України та у героїчному протистоянні українського соціуму російській агресії релігійний чинник займає вагоме значення. Релігія є вигідним інструментом для російської геополітики, Російської православної церкви (РПЦ) та adeptів ідеології “русского мира”, у військових діях вони вбачають виправдання культурної й релігійної домінації Росії на пострадянському просторі, зокрема в Україні. Російська православна церква не просто підтримує, але й благословляє російських окупантів на війну з Україною, патріарх Кирил наголошує: “ми вступили у боротьбу, яка має не фізичне, а метафізичне значення” [1], по-сутті назвавши війну “священною”. Відносини та взаємопроникнення релігійних і політичних інститутів у внутрішньому й зовнішньому вимірі життя націй і держав завжди мають неабияке соціально значуще значення. Позаяк релігійний чинник як вагома складова будь-яких суспільних відносин впливає на внутрішнє та зовнішнє життя держави.

Аналіз дослідження проблеми. Проблеми захисту та реалізації права на свободу віросповідання в юридичній літературі досліджували: В. Бедь, В. Бурега, А. Волошин, Ю. Гаджега, А. Гайн, В. Гаєва, М. Делеган, О. Дехтерева, В. Єленський, Л. Компанієць, В. Лубський, М. Оніщенко, М. Палінчак, Ю. Пайда, Є. Сабов, Г. Сергієнко, О. Стойка, С. Фенцик, П. Яроцький, Л. Ярмол та інші. В умовах повномасштабної війни в Україні зростає потреба у дослідженні проблем обмеження права на свободу світогляду та віросповідання, що має суттєвий на існування всього державного механізму.

Метою статті є аналіз сучасного обмеження права на свободу світогляду та віросповідання, зокрема визначення їх особливості в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Свобода думки, совісті та релігії є однією з основ “демократичного суспільства”, а також одним із найбільш важливих елементів, з яких складається особистість віруючих та їхній світогляд; вона також є цінним надбанням для атеїстів, агностиків, скептиків і байдужих. Від неї залежить плюралізм, який є невіддільним від демократичного суспільства.

Зауважимо, що право на свободу релігії завжди розглядається у двох аспектах – як внутрішня та зовнішня свобода людини. Втім внутрішня свобода розкривається в тезі: “Всі мають право на свободу думки, совісті та релігії”. Таке положення знаходить підтвердження також у міжнародних нормативно-правових актах, які, відповідно до статті 9 Конституції України, є частиною національного законодавства України за умови надання згоди на їх обов’язковість Верховною Радою України. Право на свободу думки, совісті та релігії проголошується в статті 18 ЗДПЛ, статті 9 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод також у статті 18 МПГПП. Зважаючи на зміст вищезазначених правових норм, внутрішня свобода релігії є абсолютною і не підлягає обмеженню. Коментар № 22 (48) Комітету Організації Об’єднаних Націй з прав людини до статті 18 МПГПП проголошує: “Свобода “мати чи приймати” релігію чи віру обов’язково надає право обирати релігію чи віру, включно з *inter alia*, право змінювати теперішню релігію чи віру особи на іншу чи приймати атеїстичні погляди, а також право особи зберігати релігію чи віру” [2].

Аналізуючи зовнішню свободу релігії, необхідно зауважити, що вона передбачає свободу “сповідувати свою релігію або переконання”. Відповідно до частини 1 статті 9 ЄКПЛ, кожен має право сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Водночас, на відміну від внутрішньої свободи, зовнішня свобода може підлягати обмеженням, однак лише за суворо визначених умов, установлених у міжнародних нормативно-правових актах та актах національного законодавства.

Відтак, що обмеженню підлягає лише зовнішня сторона свободи релігії, однак для з’ясування підстав для обмеження такого права, необхідно звернутись до положень міжнародних договорів.

Наприклад, ЄКПЛ проголошує, що такі обмеження мають бути “передбачені законом і бути необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для захисту громадського порядку, здоров’я чи моралі та прав і свобод інших”. Аналогічне за змістом положення міститься в частині 2 статті 9 МПГПП.

Окупація Криму та Сходу України в 2014 р. мала критичні наслідки для релігійної свободи та релігійного плюралізму. Згідно з даними Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, до окупації на Кримському півострові діяли щонайменше 2220 релігійних організацій, які представляли щонайменше 43 деномінації. Натомість станом на кінець 2020 р. РФ повідомляла про 907 релігійних організацій, які представляють приблизно 20 деномінацій. Таким чином, як кількість релігійних організацій, так і кількість деномінацій, які вони представляють, зменшилися в понад двічі [3].

Проблема обмеження свободи релігії значно актуалізувалася через війну в Україні, нині віруючі у тимчасово окупованих територіях позбавлені права на релігійний плюралізм, участь релігійних організацій у публічному громадському житті, а також забезпечення релігійних прав на рівні міжнародних стандартів щодо свободи, релігії чи переконань. Зокрема, у Звіті Центру Громадянських Свобод та Міжнародного партнерства за права людини у рамках платформи “Громадянська солідарність” про переслідування за релігійними переконаннями в умовах війни наведено висновок про наявність масштабних та інтенсивних переслідувань цивільного населення в південно-східних областях України за релігійними ознаками, що знаходить свій прояв у застосуванні вбивств, катувань, примусового переміщення, жорстокого позбавлення свободи, що, безумовно, порушує первісні права, викладені в міжнародному праві [4].

На тимчасово окупованих територіях простежується тенденція – притягнення до відповідальності за звинуваченням у “незаконній місіонерській діяльності”. Така стаття відсутня в українському законодавстві, в Україні релігійні спільноти вільно здійснюють проповідницьку діяльність. Натомість окупаційна влада відкриває адміністративні провадження за ст. 5.26 КпАП рф (Порушення законодавства про свободу совісті, свободу віросповідання та релігійні об’єднання) щодо вірян і духовенства, які сповідують іслам, християнство, іудаїзм. За період окупації загальна сума штрафів за “незаконну місіонерську діяльність” становить приблизно 2 млн рублів [3].

Зафіксовані випадки вбивства й викрадення священників окупаційними військами. У зверненні Євромайдан SOS та Круглого столу з релігійної свободи в Україні щодо наступу на свободу релігії під час збройної агресії Росії проти України йдеться про вбитих щонайменше чотирьох християнських священників та мінімум як двох захоплених в полон, зрозуміло, що фактична статистика є значно більшою [5]. Як приклад, 2 березня був вбитий священник Православної Церкви України о. Максим Козачина, який ніс службу у церкві біля містечка Іванків Київської області, на момент вбивства він був у одязі священнослужителя [6].

Російська влада позиціонує себе як захисницю консервативних православних цінностей, і разом з тим вдається до ганебної практики пошкодження та руйнування багатьох релігійних споруд в Україні. Вони є не лише місцем вираження релігійних переконань віруючих, а відтак порушує їх конституційне право на свободу віросповідання, але і мають культурну цінність, позаяк чимало з них – це старовинні будівлі, пам’ятки історії та архітектури. Так, уже в перші дні широкомасштабного вторгнення (26–27 лютого 2022 р.) російські війська завдали удару старовинним церквам на Луганщині – Другій Свято-Митрофанівській церкві у м. Лисичанську, Катеринській церкві в м. Щасті (охоронний № 154-Вр) та Свято-Троїцькій церкві в смт. Троїцькому (охоронний № 309-Вр). Тими ж днями на Донеччині під ворожий вогонь потрапила церква Святого Олександра Невського в смт. Олександрівці (побудована 1899 р.). Пізніше зазнали істотних пошкоджень чимало релігійних споруд – пам’яток архітектури національного значення в інших областях України, зокрема на Київщині, Житомирщині, Харківщині, Чернігівщині та в інших регіонах [7].

Згідно із повідомленням Міністерства культури та інформаційної політики, станом на 25 березня 2022 р. зруйновано щонайменше 59 храмів у 8 областях України, у середньому окупанти знищували

дві релігійні споруди за добу. Зауважимо, що руйнувань зазнали не лише православні храми, але і мечеті, синагоги, протестантські церкви, релігійні заклади освіти, а також адмінбудівлі релігійних організацій. Так, 9 березня 2022 р. ракети вдарили по Харківській хоральній синагозі – найбільшій в Україні та другій найбільшій серед європейських синагог, збудована в 1912–1913 рр., яка є пам'яткою архітектури й містобудування місцевого значення (охоронний № 7324-Ха) [8]. З огляду на численні руйнації релігійних споруд, Міністерством культури та інформаційної політики створено інтерактивну карту, на якій не можна побачити всі пошкоджені внаслідок бойових дій храми.

Тому, проблема руйнації культурних цінностей України в умовах війни вимагає значної дипломатичної та медійної роботи з метою привернення уваги світової громадськості. Правову основу для збереження культурних цінностей в умовах збройних конфліктів формує Гаазька конвенція 1954 р. та два протоколи до неї від 1954 р. та 1999 р., підписантом яких є Україна. РФ, що вважає себе спадкоємницею СРСР, також визнає Гаазьку конвенцію 1954 р. Конвенція декларує захист таких культурних цінностей, “як пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні розташування, архітектурні ансамблі, визначені як такі, що становлять історичний або художній інтерес” [9]. Отже, дія міжнародного гуманітарного права, безумовно, поширюється на вже описані випадки пошкодження старовинних релігійних споруд в Україні.

Окрім того, ЮНЕСКО підтвердила зобов'язання міжнародного гуманітарного права щодо України в заяві від 3 березня 2022 р., з огляду на агресію РФ. Тоді ж оголошено про початок роботи ЮНЕСКО щодо оцінки завданих збитків у сфері компетенції організації, а також про реалізацію заходів у межах надання невідкладної підтримки. Запобігти новим руйнуванням пропонується шляхом позначення основних історичних пам'ятників та місць в Україні емблемою Гаазької конвенції 1954 р. – міжнародно визнаним сигналом для захисту культурних пам'яток і спадщини у випадку збройного конфлікту [8]. Проте цілком очевидно, що дієвість цієї пропозиції ЮНЕСКО сумнівна, оскільки джерела російської агресії закорінені в гуманітарній площині, імовірність нових актів вандалізму окупантів проти національних культурних цінностей та святинь України і надалі є доволі високою.

Як слушно зауважує керівник Центру релігієзнавчих досліджень та міжнародних духовних стосунків І. Козловський, “теперішня війна є війною росії проти цінностей свободи, гідності, плюралізму думок і світоглядних позицій, війною цивілізацій, тому міжнародна спільнота повинна активніше піднімати свій голос на захист цінностей життя і свободи, за які зараз бореться вся українська нація” [3]. Зауважимо, що більшість релігійних лідерів засудили війну РФ проти України та цинічні спроби пропонувати релігійне виправдання та релігійну підтримку агресії РФ, яку, зокрема, бачимо у виступах очільника Руської Православної Церкви (РПЦ) Патріарха Кіріла. На знак протесту понад чотириста релігійних громад перейшли з УПЦ Московському патріархату до Православної церкви України. Найбільше парафій перейшли на Хмельниччині – понад 100 громад [9].

Відтак підхід до релігійного чинника за принципом політичної теології дає змогу використати чинник Церкви у процесі побудови в Україні нації-держави, що має фундаментальне значення для формування сильної, демократичної та правової держави, яка вміє захищати національні інтереси і протистояти загрозам національній безпеці. Крім цього, такий підхід дає можливість розглядати православ'я як частину християнської цивілізації, де є місце для католиків, православних і протестантів. Цей неконфліктний, поліконфесійний підхід створює платформу для співпраці в межах західних структур (ЄС, НАТО) держав із домінуванням різних християнських конфесій.

Висновки. Отже, проблема забезпечення свободи релігії в умовах війни особливо актуалізується, оскільки релігійний чинник фактично перетворюється на потужну зброю, спрямовану на руйнування духовно-ціннісних основ українського суспільства. Дискримінації в сфері свободи релігії прямо впливають на розвиток релігійних організацій та повсякденне життя їх адептів. Агресор використовує проблеми світоглядних орієнтацій різних прошарків населення з метою викликання їх протистояння на релігійному підґрунті, активно апробує різні інструменти та механізми деструкти-

вної пропаганди, спрямовані на дестабілізацію ситуації всередині країни, а також використовує ключові чинники соціально-політичного життя російської держави для реалізації комплексних загроз гібридного типу.

Зусиллями російських православних ідеологів виводиться на глобальний рівень і подається як конфлікт “руського міра” і “загниваючого Заходу”, “традиційних цінностей” і “гей ропи” як рятівної духовності. У певному сенсі вже не сама Росія як держава, а російське православ'я як наддержавний рух стає фактором геополітики. Саме захистом “справжнього”, традиційного, канонічного православ'я виправдовуються дії “православної армії” РФ. У свідомості ідеологів “російської весни” російська інтервенція подається як “хрестовий похід” проти Заходу, відвоювання, збирання, возз'єднання земель “русского міра”. Поширення православної ідеології “русского міра” і релігійні переслідування інших конфесій вже призвели до істотної зміни релігійної карти України. Більшість релігійних організацій на тимчасово окупованих територіях припинили свою діяльність, а їхні прихожани були змушені переїхати в інші регіони. Цілі громади опинилися в розсіянні, а служителі, які залишилися на окупованих територіях, знаходяться у постійній небезпеці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. “Імперський поворот” патріарха Кирила та його проповіді про Україну розколюють РПЦ. URL : <https://tva.ua/2022/04/06/imperskyj-povorot-patriarkha-kyryla-ta-joho-propovidi-pro-ukrainu-rozkoliuiut-rpts/> (дата звернення: 04.05.2022 р.).
2. UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment. No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion). 30 July 1993. CCPR/C/21/Rev.1/Add.4. URL : <http://www.refworld.org/docid/453883fb22.html> (дата звернення: 04.05.2022 р.).
3. Релігійна свобода в умовах агресії рф проти України. Досвід 2014–2022 років. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/3432359-religijna-svoboda-v-umovah-agresii-rf-proti-ukraini-dosvid-20142022-rokiv.html> (дата звернення: 04.05.2022 р.).
3. Звіт Центру Громадянських свобод та Міжнародного партнерства за права людини у рамках платформи “Громадянська солідарність”: “Переслідування за релігійними переконаннями в ході воєнного конфлікту на сході України”. URL : https://irs.in.ua/files/publications/2015.04_Report_Religious_persecution_in_occupied_Donbas_ukr.pdf (дата звернення: 04.05.2022 р.).
4. Євромайдан SOS та Круглого столу з релігійної свободи в Україні щодо наступу на свободу релігії під час збройної агресії Росії проти України. Інститут релігійної свободи. URL : <https://irs.in.ua/p/102> (дата звернення: 04.05.2022 р.).
5. На Київщині російські військові вбили священника ПЦУ, який був у рясі. *Цензор нет*. URL : https://m.censor.net/ua/news/3320579/na_kyivschyni_rosiyiski_viyiskovi_vbyly_svyaschennyka_ptsu_yakyyi_buv_u_ryasi_yevstratiyi_zorya (дата звернення: 04.05.2022 р.).
6. Релігійні святині України, зруйновані та знищені російськими окупантами. *Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень*. URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/relihiyni-svyatyni-ukrayiny-zruynovani-ta-znyshcheni-rosiyskymu-okupantamy> (дата звернення: 04.05.2022 р.).
7. За час війни окупанти зруйнували понад півсотні українських храмів. *Українська правда*. URL : <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/03/25/247976/> (дата звернення: 04.05.2022 р.).
8. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text (дата звернення: 04.05.2022 р.).
9. З моменту вторгнення Росії УПЦ МП покинули понад 400 парафій. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61549903> (дата звернення: 04.05.2022 р.).

REFERENCES

1. “*Imperskyi povorot*” *patriarkha Kyryla ta yoho propovidi pro Ukrainu rozkoliuiut RPTs*. [“Patriarch Kirills imperial turn” and his sermons about Ukraine are splitting the Russian Orthodox Church.]. URL : <https://tva.ua/2022/04/06/imperskyj-povorot-patriarkha-kyryla-ta-joho-propovidi-pro-ukrainu-rozkoliuiut-rpts/> (accessed: 04.05.2022 r.) [in Ukrainian].

2. **UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 22: Article 18** (Freedom of Thought, Conscience or Religion). 30 July 1993. CCPR/C/21/Rev.1/Add.4. URL : <http://www.refworld.org/docid/453883fb22.html> (accessed: 04.05.2022 p.) [in English].
3. **Relihiina svoboda v umovakh ahresii rf proty Ukrainy. Dosvid 2014–2022 rokiv.** [Report of the Center for Civil Liberties and the International Partnership for Human Rights within the framework of the “Civil Solidarity” platform: “Persecution for religious beliefs during the military conflict in eastern Ukraine”]. URL : https://irs.in.ua/files/publications/2015.04_Report_Religious_persecution_in_occupied_Donbas_ukr.pdf (accessed: 04.05.2022 p.) [in Ukrainian].
4. **Yevromaidan SOS ta Kruhloho stolu z relihiinoi svobody v Ukraini shchodo nastupu na svobodu relihii pid chas zbroinoi ahresii Rosii proty Ukrainy. Instytut relihiinoi svobody.** [Euromaidan SOS and the Round Table on Religious Freedom in Ukraine regarding the attack on freedom of religion during Russias armed aggression against Ukraine. Institute of Religious Freedom]. URL : <https://irs.in.ua/p/102> (accessed: 04.05.2022 p.) [in Ukrainian].
5. **Na Kyivshchyni rosiiski viiskovi vbyly sviashchennyka PTsU, yakyi buv u riasi.** [In the Kyiv region, the Russian military killed a priest of the OCU, who was wearing a cassock]. *Tsenzor net.* URL : https://m.censor.net/ua/news/3320579/na_kyivshchyni_rosiyiski_viyiskovi_vbyly_svyaschennyka_ptsu_yakyyi_buv_u_ryasi_yevstratiyi_zorya (accessed: 04.05.2022 p.) [in Ukrainian].
6. **Relihiini sviatyni Ukrainy, zruinovani ta znyshcheni rosiiskymy okupantamy.** [Religious shrines of Ukraine, destroyed and destroyed by the Russian invaders. Official website of the National Institute of Strategic Studies.]. *Ofitsiynyi sait Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen.* URL : <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/relihiyni-svyatyni-ukrayiny-zruynovani-ta-znyshcheni-rosiyskymy-okupantamy> (accessed: 04.05.2022 p.) [in Ukrainian].
7. **Za chas viiny okupanty zruinovaly ponad pivsotni ukrainskykh khramiv. Ukrainska pravda.** [During the war, the occupiers destroyed more than fifty Ukrainian churches. Ukrainian Pravda.]. URL : <https://life.pravda.com.ua/culture/2022/03/25/247976/> (accessed: 04.05.2022 p.) [in Ukrainian].
8. **Haazka konventsiiia pro zakhyst kulturnykh tsinnosti u vypadku zbroinoho konfliktu 1954 r.** [The Hague Convention on the Protection of Cultural Values in the Event of Armed Conflict, 1954. Database “Legislation of Ukraine”] (accessed: 04.05.2022 p.) [in Ukrainian].
9. **Z momentu vtorhnnennia Rosii UPTs MP pokynuly ponad 400 parafii.** [More than 400 parishes have left the UOC-MP since the Russian invasion.]. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61549903> (Accessed: 04.05.2022 p.) [in Ukrainian].

Дата надходження: 01.08.2022 р.

Victoria Chornopyska

Lviv Polytechnic National University,

doctor of law,

associate Professor of

civil law and procedure

of the Educational and scientific institute
of law, psychology, and innovation education

Vika_Ch07@ukr.net

ORCID : 0000-0002-3230-5971

FEATURES OF THE VIOLATION OF THE RIGHT TO FREEDOM OF RELIGION IN THE CONDITIONS OF WAR

The article analyzes the modern limitation of the right to freedom of worldview and religion in the conditions of war. It was noted that the right to freedom of religion is always considered in two aspects – as the internal and external freedom of a person. Only the external side of freedom of religion is subject to restriction, however, in order to find out the reasons for restricting such a right, it is worth referring

to the provisions of international treaties. Emphasis is placed on the fact that the religious factor based on the principle of political theology makes it possible to use the Church factor in the process of building a nation-state in Ukraine, which is of fundamental importance for the formation of a strong, democratic and legal state that is able to protect national interests and confront threats to national security. In addition, this approach makes it possible to consider Orthodoxy as a part of Christian civilization, where there is a place for Catholics, Orthodox and Protestants. This non-conflictual, multi-confessional approach creates a platform for cooperation within the Western structures (EU, NATO) of states dominated by various Christian denominations.

It is concluded that the problem of ensuring freedom of religion in the conditions of war is especially relevant, since the religious factor actually turns into a powerful weapon aimed at destroying the spiritual and value foundations of Ukrainian society. Discrimination in the sphere of freedom of religion directly affects the development of religious organizations and the daily life of their followers.

Key words: right to freedom of religion, implementation of the right to freedom of religion, religious factor, freedom of religion, religious organizations, realization, offense, discrimination.